

PITANJA I ODGOVORI

O RIJEČI *DRAGOVOLJAC*

Već me nekoliko ljudi pitalo je li ispravna riječ *dragovoljac*, a Ž. M. iz Koprivnice piše:

»Ne znam zašto sam alergičan na riječ *dragovoljac*. Nikad dosta dragovoljaca u našem tisku, radiju i ekranu. Je li hrvatska riječ *dragovoljac*, pitam jednoga znanca novinara. On mi odgovara: "Riječi se redaju s lijeva!"«

Ne znam što to znači da se riječi redaju s lijeva, ali ja sam naveo potpun navod da vidimo kako pojava rjeđih riječi u prvih plan izaziva kod mnogih ljudi pitanja. Da bismo na to pitanje mogli odgovoriti, potrebno bi bilo istražiti sve pojedinosti o riječima *dobrovoljac* i *dragovoljac*, posebno o njihovoj prošlosti. Brodnjak doduše nema *dragovoljac* — *dobrovoljac*, ali ima *dragovoljnik* — *dobrovoljac*, a *dragovoljan* > *dobrovoljan*, *dragovoljno* > *dobrovoljno* s napomenom da je i *dragovoljan*, *dragovoljno* hrvatski. Koliko sam ja mogao na brzinu ustanoviti, i *dragovoljac* i *dobrovoljac* imaju dosta potvrda ne samo u hrvatskoj knji-

ževnosti, nego i u srpskoj. Ne može se dakle govoriti da je jedna hrvatska, a druga srpska. Meni je sasvim obično reći: *drage volje*, a neće biti da je to strano ni hrvatskim književnicima. Riječ *dragovoljac* čuo sam prvi put za NDH od svoga strica Vinka u vezi s nekim hrvatskim jedinicama. Obje su dakle riječi hrvatske, a što je *dragovoljac* danas u izrazitoj prednosti, to je zato što nestručnjaci primjenjuju u načelu neprihvatljivo pravilo: ako je od dva sinonima jedan rjeđi, taj je hrvatski. To pravilo u konkretnome rješavanju nekih problema nije dobro. Po njemu nam se vraća prijedlog *ka* u svim položajima, *ispred* u značenju 'u ime', što je pogrešno, ali što se tiče prednosti riječi *dragovoljac*, mislim da neće biti nikakve štete. Nema smisla u tome pitanju trošiti našu energiju pa ostavimo to praksi. Ako pak tko misli drukčije, neka se javi, ali ne s pukim mišljenjem, nego s dobro dokumentiranim obrazloženjem.

Stjepan Babić

OSVRTI

ŠTO ZNAČI RIJEČ *OTKUP*?

Imenica *otkup* i glagol *otkupiti* u posljednje su vrijeme sigurno dobili jedno novo značenje, koje se ne bilježi u rječnicima. Ta nova značenja dotiču se i drugih riječi — *otkupni*, *otkupnina*, *otkupitelj* i dr., *otkupljivati* itd.

U *Rječniku hrvatskoga jezika* Vladimira Anića (Zagreb 1991) za imenicu *otkup* dano je ovo značenje: »1. ugovorom utvrđen novčani iznos kojim se što otkupljuje, kojim što mijenja vlasnika 2. pov. preuzimanje viška poljoprivrednih proizvoda uz garantiranu novčanu naknadu«; za glagol *otkupiti* imamo ovo: »uzeti

u vlasništvo uz novčanu naknadu ono što ne mora biti namijenjeno prodaji [~ *sliku*, ~ *otetu osobu*]«. U drugom, dopunjenom izdanju (Zagreb 1994) dano je isto tumačenje, samo što je za drugo navedeno značenje riječi *otkup* izostavljena oznaka *pov.* (za riječi koje idu u povijest, koje ne bi pripadale današnjici).

U *Rječniku hrvatskoga književnoga jezika od preporoda do I. G. Kovačića*, Julija Benešića (sv. 9, Zagreb 1988), značenje je dano znatno jednostavnije: *otkup* je »naknada u novcu«, a *otkupiti* »naknadi u novcu«.

U *rječniku dviju matice* (*Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*, IV,

Novi Sad 1971) za imenicu *otkup* dana su tri značenja: 'ono što se daje kao protuvrijednost za nešto ili za nekoga', 'otkupljivanje, kupovanje, kupovina', 'prodaja' (za što je napisan primjer samo iz srpskoga izvora — *Ponudim svoja tri rukopisa na otkup* —, ali takva se upotreba nalazi i u hrvatskom jeziku).

Najširi pregled značenja tih riječi dan je u Akademijinu velikom povijesnom rječniku (sv. 40 ili IX:2, obradio Tomo Maretić, Zagreb 1925).

Tamo se ističe da je imenica *otkup* (s takvim naglaskom) *nomen actionis*, glagolska imenica, prema glagolu *otkupiti*. Glagol *otkupiti* ima nekoliko skupina značenja: a. »isto što kupiti«, b. »iskupiti, a iskupiti može čovjek ono, što je nekad bilo njegovo, pa je založeno ili drukčije potpalo pod vlast drugoga«, c. »iskupivši izbaviti, osloboditi«, d. »otkupiti u kršćansko-bogoslovskom smislu o Isusu Hristu, t. j. izbaviti, spasti od pakla, od vlasti đavola«, a dana su i neka druga značenja, koja se daju svesti među spomenuta.

Utočnjenja i dopunjenja značenja tiču se onih a.—c.

Sigurno je da glagol *otkupiti* danas nema posve isto značenje kao što ga ima glagol *kupiti*. Kupac može *kupiti* u dućanu ili na kiosku ili na tržnici ili drugdje *novine, kruh, pecivo, mlijeko, kekse, čokoladu, jabuke, knjigu, videokasetu, disk (CD), televizor, auto, zemljište, dionice, devize*... — ali upotrijebi li se, za to i drugo kupovno, glagol *otkupiti*, uz neke ćemo riječi dobiti druga značenja, a uz neke glagol *otkupiti* ne bi ni išao, ili gotovo da ne bi išao: što bi, primjerice, značilo *otkupiti pecivo*?

Ako se glagol *otkupiti* tiče robe ili uopće nečega što se može smatrati robom, nečega što se može kupovati i prodavati i čemu se vrijednost iskazuje novcem ili nekim drugim vrijednosnim mjerilom — danas u općem jeziku vjerojatno prevladava značenje 'kupiti što radi daljnje prodaje ili radi davanja kupljenoga, s posebnim uvjetima, drugomu da time raspolaže'.

Dijelom toga značenja bilo bi onda i 'kupiti ono što se može prodati (a ne mora se)'.

Uobičajeno značenje glagola *otkupiti* i *otkupljivati* odnosilo se na *otkup žita (pšenice, kukuruza i dr.)* i drugih ratarskih proizvoda (*suncokreta, šećerne repe, jabuka, mandarina* i dr.), stoke i drugih poljoprivrednih proizvoda (*mlijeka, masti* i dr.). Oni koji otkupljuju te proizvode i drugo — prerađuju ih, prodaju dalje, ili ih daju za robnu zalihu u državne i druge pričuve (rezerve). — Općenito, za državne pričuve *otkupljuju se tržni viškovi*.

Također se otkupljuju *sekundarne sirovine: stari papir, staklo, kovine* i drugo. Otkupljivači to prerađuju sami ili prodaju dalje.

Zlatari otkupljuju *zlato (lom-zlato)* i druge plemenite kovine — za daljnju preradu i prodaju novih proizvoda.

Prodavači otkupljuju *rabljene automobile* i poslije ih prodaju zainteresiranim kupcima. Nije obično reći da kupac poslije taj auto otkupi od trgovca (ali trgovac ga je otkupio od prijašnjega vlasnika) — običnije je reći da kupac kupi auto.

Za daljnju prodaju *otkupljuju se* i drugi proizvodi — npr. razne *rukotvorine (suveneriske rukotvorine, rogožari, košare* i dr.).

Mjenjačnice otkupljuju *devize (stranu valutu)* i prodaju ih dalje. Kupci kupuju devize i troše ih kako hoće — mjenjačnice ne troše otkupljene devize. Zna se tako pisati pisati npr. ovako: *100 DM / otkup 352 kn / prodaja 357 kn* (ili *K*).

Da je glagol *otkupljivati* zaista vezan s tim da se otkupljeno daje dalje na vlasničko raspolaganje (i to na raspolaganje u kojemu se otkupljeno ne čuva neodređeno vrijeme, ali u kojemu se ne računa na daljnju prodaju ili za svoju upotrebu i slično) — vidi se i po primjeru kao što je ovaj iz jedne vijesti: *Gradsko će poglavarstvo od »Plive« otkupljivati dječju hranu, koju će jednom mjesečno dobivati djeca za koju patronažne sestre utvrde potrebu dohrane.* (Vjesnik 30.VII. 96, 12) — ta će dječja hrana biti davana

dalje, gradsko je poglavarstvo neće čuvati ni za sebe ni za neku upotrebu po svojoj volji u neodređenoj budućnosti.

U vezi bar s nekim otkupima govori se o *otkupnim cijenama* — za pšenicu, kukuruz, staro željezo i dr. Postoje i *otkupne stanice* — za poljoprivredne proizvode.

Slične sastavnice značenja za riječ *otkup* mogu se naći npr. u *Privrednom leksikonu* (ur. Jura Medarić i Osman Imširović, Zagreb 1961, gdje je *otkup* »kupovanje proizvoda i drugih predmeta od proizvođača ili posjednika po određenim ili slobodnim cijenama«), u *Ekonomskom leksikonu* Adolfa Dragičevića (Zagreb 1991), u *Trgovačkom rječniku* (ur. Mirjana Petrović, Zagreb 1992, pod *otkupne stanice*), u *Rječniku marketinga* (ur. Fedor Rocco, Zagreb 1993). U *Rječniku bankarstva i financija* (ur. Vlado Leko i Neven Mates, Zagreb 1993) *otkup* je u vezi s tim da uprava ili zaposlenici poduzeća kupe poduzeće, a spominje se još i *otkup dionica*, što je naziv za slučaj u kojemu samo poduzeće kupuje svoje dionice. Bogatiji je pregled pojmova u novu *Ekonomskom leksikonu* (gl. ur. Zvonimir Baletić, Zagreb 1995), gdje su osim pojma *otkup* (»kupovanje i prikupljanje proizvoda (i drugih vrijednosti) od njihovih proizvođača, odnosno vlasnika (...)«) još i *otkup dionica*, *otkupive vrijednosnice*, *otkupne stanice*, *otkup poduzeća* i *otkup vlasničkih dionica*.

Dakle, u svim spomenutim primjerima te u mnogima drugima *otkup* je jedna karika u lancu promjena vlasnika/raspolagatelja. Posljednji kupac postaje konačan vlasnik, on nije kupio za to da bi se kupljenoga odrekao — on kupljeno ima zato da bi to imao, ili da bi time raspolagao po svojoj volji. On kupljeno može i potrošiti (npr. devize), pojesti (hranu), koristiti (voziti auto, obrađivati zemlju), pokloniti, a tek u nekoj krajnjoj nuždi ili čemu li već — on će to kupljeno i prodati.

Kupac kupi novine da ih pročita; neće ih prodavati dalje, takve kakve jesu — on će ih *potrošiti*. Kupac će kupljeno mlijeko

popiti ili ga skuhati ili ga upotrijebiti za kolač. Kupac kupi knjigu da bi je čitao (*trošio*) imajući je. Kupac kupi auto da se njime vozi — a može tim autom ako želi zarađivati kao taksist. Kupac kupi kuću ili stan da tamo stanuje ili da ih iznajmi drugomu za stanovanje — i to je neka vrsta *trošenja*, u drugom slučaju to je *trošenje* koje vlasniku donosi zaradu. Kupac kupi dionice poduzeća zato da bi na njima zarađivao imajući ih — on *troši* njihovu mogućnost da donose zaradu.

Dakle kupovina je povezana s imanjem kupljenoga i korištenjem kupljenoga.

Riječ *otkup* i druge pojavljuju se u još nekim sklopovima. — Npr., izdavač je *otkupio autorska prava* za izdavanje nekoga djela — a on može ta prava poslije i prodati dalje. — Ili, galerija je od slikara ili drugoga vlasnika *otkupila sliku*, i može ju poslije prodati ili dati dalje, no izloženu će sliku *koristiti* posjetitelji galerije. — Slično je i ako npr. arhiv *otkupi rukopisnu građu* iz zaostavštine kojega pisca: arhiv postaje vlasnikom građe (pa je može i prodati ili dati dalje), ali ju pod posebnim uvjetima daje na korištenje zainteresiranima. — U skupinu takva značenja dolazi i *otkup knjiga* za knjižnice: knjižnica je neka vrsta posrednika između prvoga vlasnika (izdavača) i čitatelja.

U svemu tome strši upotreba riječi *otkup*, *otkupiti*, *otkupni* u vezi sa stanovima koje kupuju ovakvi ili onakvi kupci. Zato je neobično da se u općem jeziku, uz takve druge primjere, govori o otkupu društvenih/državnih stanova. Zakonom o prodaji stanova na kojima postoji stanarsko pravo (pročišćeni tekst objavljen je u *Narodnim novinama* 43/1992. od 7. srpnja 1992) omogućeno je da jedan malen dio stanovništva Hrvatske, stanari (tj. oni koje Zakon o stambenim odnosima iz 1985., prenesen među zakone Republike Hrvatske, naziva nosiocima stanarskoga prava ili, zbog toga što se radi o unajmljenom stanu, najmoprimecima) kupe, pod određenim uvjetima, stan u kojem stanuju. Ta je kupnja u glasilima nazvana i naziva se *ot-*

kupom, iako se u tekstu zakona odgovara juća djelovanja, ovisno s koje se strane gleda, nazivaju *kupnjom*, *kupoprodajom* i *prodajom*, i kaže se da kupac *kupuje* stan — nema riječi *otkup*, *otkupiti* i dr. Uvjeti kupnje bili su jako povoljni: stan se mogao kupiti po cijeni i deset puta manjoj od stvarne, tržišne cijene — pa su se neke obitelji, raspoložujući i drugim stanom, i okoristile time, i takav *otkupljen* stan prodale (dakle preprodale), zaradivši na tom svojem *otkupu*. — U oglasima kojima se (pre)prodaju takvi stanovi (ot)kupljeni na otplatu, možemo vidjeti npr. ovakve formule, bez obzira na to nudi li stan na prodaju sam vlasnik ili koje posredničko poduzeće: *Trešnjevka centar, 69 m², dvoipolsobni, II. kat, plin, za 367 000 kn + otkup; Knežija, dvosoban, 57 m², adaptiran, uređen, balkon, lift, 7. kat, komforan, cijena 1800 DM/m² ili 1600 DM + otkup*. Izgleda da se prije prodaje društvenih/državnih stanova, u oglasima takva riječ nije mogla naći.

Jedni su postali vlasnici nekretnina (većinom stanova, manje kuća) jeftinim *otkupom*, a nekoliko je puta više ljudi u Hrvatskoj postalo vlasnicima svojih stanova ili kuća *kupnjom/kupovinom* — stan ili kuće ili građevinskoga materijala za njihovu gradnju.

Značenja koja su u Akademijinu rječniku dana pod b. ('iskupiti, a iskupiti može čovjek ono, što je nekad bilo njegovo, pa je založeno ili drukčije potpalo pod vlast drugoga') i c. ('iskupivši izbaviti, osloboditi') daju se dobro povezati sa značenjem glagola *iskupiti* koje sam do sad opisivao.

Zalaganje predmeta onoga koji predmet daje u zalagaonicu pretvara na neki način u jednu vrstu prodavača vlastite robe — a založeni predmet napravi krug nazad (ako se predmet otkupi). Vlasnik se privremeno odrekne vlasništva nad predmetom (kao da ga je zapravo prije toga *otkupio*, a ne *kupio*), predmet dađe zalagaonici koja mu je tek posrednik u trgovini s njim samim.

Otkup iz ropstva, zarobljeništa i slično otkuplivanoga pretvara privremeno u robu kojom se trguje: onaj koji je otkuplivanoga oteo/zarobio i koji traži otkupninu, na neki je način vlasnik koji zarobljenoga ima samo radi preprodaje — a onaj koji zarobljenoga otkupljuje i sam postaje na neki način trgovac koji eto otkupljuje zapravo slobodu otkupljenoga, ali tu slobodu daje otkupljenomu (to davanje kao da je prodaja) da njome raspolaze dalje. — Slično je i s otkupom od obveze.

U hrvatskom prijevodu Biblije otkupljivanje stvari povezano je većinom upravo s tim značenjima — da tko otkupljuje nešto što je prije bilo njegovo, ali je bio morao to dati drugomu. Primjerice, u Levitskom zakoniku (25, 23 i d.) govori Jahve:

»*Zemlja se ne smije prodati potpuno, jer zemlja pripada meni, dok ste vi samo stranci i gosti kod mene. Zato u svakome kraju gdje imate zemljišne posjede morate dopustiti otkupljivanje zemlje.*

Ako tvoj brat zapadne u škipac te moradne prodati dio svoje očevine, neka dođe njegov najbliži izbavitelj i otkupi što je njegov brat prodao. Ako nema koga da mu ga otkupi, a poslije i sâm postane imućan te stekne sredstva da je otkupi, neka prebroji godine od prodaje, isplati kupcu svotu za preostalo vrijeme i vrati se na očevinu. (...)«

Kao zanimljivost da spomenem to da su, po podacima kakvi su dani u *Velikoj biblijskoj konkordanciji* (Zagreb i Novi Sad 1991), u Bibliji riječi na *otkup* (*otkup*, *otkupiti* (*se*), *otkupljen*, *otkupljenje*, *otkupljenik*, *otkupitelj*, *Otkupitelj*, *otkupljivati* (*se*), *otkupni*, *otkupnik*, *otkupnina*) oko osamnaest puta češće nego one na *iskup* (*iskupiti*, *iskupljen*). Većina riječi na *otkup* — odnosi se na otkupljivanje grijeha, od ropstva, bivše svoje imovine i sl.

Može se još spomenuti i nešto što se ne tiče toliko odnosa značenja riječi na *otkup* — i *kup* —, ali je zanimljivo: u *Jezičnom savjetniku* Matice hrvatske (ur. Slavko Pavešić, Zagreb 1971) možemo pročitati ovo: »otkup znači radnju ko-

jom tko što otkupljuje ili iskupljuje i novac (ili drugo blago) kojim se tko ili što otkupljuje ili iskupljuje. U novije su se vrijeme značenja izdiferencirala, pa se *otkup* upotrebljava uglavnom za radnju, a za novac se uobičajila riječ: otkupnina.« Kao što se može vidjeti iz primjera navedenih u ovom članku, riječ *otkup* ima i značenje koje pokriva riječ *otkupnina* — to se vidi npr. po upotrebi riječi *otkup* u oglasima kojima se prodaju "otkupljeni" stanovi, ili po upotrebi na obavijestima o tečaju stranoga novca.

Što se tiče tvorbe, imenica *otkup* izvedena je od glagola *otkupiti*, a uklopila se u naglasni tip većine takvih imenica (češći je tip *otkup* nego *otkūp*, v. Stjepan Babić, *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*, Zagreb 1991, 310). Prefiks *od-* u *otkupiti* pripao bi značenjskoj skupini koja znači »dokidanje, poništenje djelovanja prethodne radnje označene osnovnim glagolom« (isto, 500), ili »vršenje radnje kao odgovor na radnju koju znači glagol bez predmetka« (*Hrvatska gramatika* 1995, 382) — dokinuta je ona kupnja koja bi kupljeno *ostavila*, i uspostavljaju je odnos koji omogućuje daljnju prodaju ili slično.

Dakle glagol *kupiti* prema glagolu *otkupiti* te imenice *kupnja*, *kupovina* prema imenici *otkup* i obratno, imaju značenja koja se preklapaju, ali u riječi *kupiti*, *kupnja*, *kupovina* podrazumijeva se i neko *trošenje* kupljenoga ili nekogoga bitna svojstva kupljenoga, a u riječima *otkupiti*, *otkup* podrazumijeva se i ovo ili ono prenošenje prava na nekoga na nekoga trećega — najčešće na novoga vlasnika ili vlasnika.

Alemko Gluhak

ZELENAŠTVO ILI LIHVARENJE

U zagrebačkom dnevnom listu *Vjesnik* od 12. veljače 1996. (str. 8.) Inoslav Bešker, stalni dopisnik iz Italije, imao je članak naslova *Bijeg iz duga samoubojstvom*,

a nadnaslov je bio *Italija — sve više žrtava zelenoških kredita*.

U zagrebačkom časopisu *Informator* br. 4356.—4357. od 6. i 9. prosinca 1995. (str. 10.—11.) objavljen je članak s temom *zelenoški ugovor o zajmu*.

U Nacrtu Kaznenog zakonika Republike Hrvatske (III. predložak, iz 1995.) iznad članka 230. stoji naslov: *Zelenoški ugovor*. Na moju primjedbu da je to pogrešan naziv, autor toga nacрта, Željko Horvatić, odgovorio mi je, da valjda profesor Josip Silić više znade o jeziku nego ja. Iz daljnjega izlaganja vidjet ćemo tko je u pravu u vezi s riječima kao što je pridjev *zelenoški*.

Počet ćemo od paragrafa 357. Krivičnog zakonika Kraljevine Jugoslavije (koji je važio u toj centralističkoj tvorevini i na području Hrvatske do sloma te države), u kojem se također rabi takav naziv, *zelenošтво*. U komunističkoj Jugoslaviji nakon Drugoga svjetskog rata u Krivičnom zakonu iz 1951. postojalo je kazneno djelo *iskorišćavanje drugog u svrhu pribavljanja nesrazmjerne imovinske koristi*, koje su djelo zbog dužine naziva odnosno naslova, srbijanski pisci u stvarnim kazalima svojih komentara toga zakonika, podvodili pod odrednicu zvanu *zelenošтво* (primjerice J. Tahović, Komentar KZ 1957, str. 685.).

U sada još vrijedećem (važećem) KZ Republike Hrvatske (čl. 142.) za to kazneno djelo postoji naslov *Ugovaranje nesrazmjerne imovinske koristi*. Dakle, oba zakonodavca, nekad federalni komunistički jugoslavenski i sada demokratski hrvatski, izbjegavaju uporabiti vrlo jednostavnu riječ: *zelenošтво* ili *lihvarstvo*. Pronašli su *zlatnu sredinu* ne opredjeljujući se niti za jedan od dva kratka i jednostavna naziva. Srbijanski *Pravni leksikon* od 1979. pod natuknicom *Lihvarski ugovori* (str. 634.) ne definira te ugovore već to čini tako da upućuje na natuknicu *Zelenoški ugovori* (ali u zagrade stavlja i riječ *lihvarski* — str. 1688.). S druge strane u istom leksikonu uz natuknicu *Zele-*